

Yeni Orta Sınıf

Çağlar Keyder

Gezi olayları diye adlandıracağımız, halen de devam eden, muhtemelen farklı görünümde tekrar alevlenecek hareket tabii ki Türkiye'nin ve İstanbul'un özel şartlarında doğmuştur. Bu bağlamın dışında bütün boyutlarıyla anlaşılması herhalde imkansızdır; fakat Gezi olaylarını belli bir kuramsal çerçeveye yerleştirmek, yani dünyanın farklı coğrafyalarında ve tarih içinde farklı dönemlerde ortaya çıkmış ve incelenmiş hareketlerle benzerliğini öne çıkarmak olaylara daha geniş bir perspektifle bakmaya imkan sağlayacaktır. Kanımca kullanılabilir kavramsal çerçeveler içinde özellikle bir tanesi dünya-tarihsel eksenini ön plana çıkarma açısından daha açıklayıcı olabilir.

Modernleşme kuramı ile Marx'ın tarihsel yaklaşımının bir bileşimi olarak sıklıkla karşımıza çıkan bu tarihsel-sosyolojik çerçeve öne sürülen kavramsal bütünlükler içinde en ikna edici olanı. Esas önerme siyasî-hukukî yapıların toplumsal modernleşmeye koşut bir gelişme göstermesi gerektiği, aksi takdirde toplumda yeni ağırlık kazanan kesimlerin gelişmelerin gerisinde kalan iktidarı ve siyasî yapıları dönüştürmek için çaba gösterecekleri; direnmeyle karşılaştıkları takdirde bu çabanın kabul edilen mecraların dışına çıkabileceği. Meşhur 'burjuva devrimi' kavramı bu genel yaklaşımın belli bir konjonktüre uygulanması; ayrıca da bu konjonktürde hangi toplumsal kesimin esas aktör olacağını adını koyuyor. Fakat, burjuvazi artık istediği şeyleri aldı, dönüştürücü potansiyelini çoktan kaybetti. Buna karşılık son yüzyıl içinde dünya sahnesine çıkan yeni bir sınıf var, ve bu sınıfın talepleri bildiğimiz ekonomik ve siyasal gündemin içinde cevap bulamıyor. Dolayısıyla da bu gündemi değiştirmek ve bu şekilde kendi dışındaki kesimlerin taleplerini de dile getirmek potansiyeli var. Sözü ettiğimiz 'yeni' orta sınıf olarak nitelendirilen, nüfus içinde oranı sürekli büyüyen bir grup. Ayırt edici özelliği modern toplumda oluşan işbölümünde eğitim, beceri, bilgi gerektiren işleri yapmaları. Kendileri işveren değil, ama vasıfları itibarıyla vazgeçilemez bir konumdalar, zihinsel emekleri karşılığında ödüllendiriliyorlar; daha fazla sorumluluk alıp karar verme durumundalar.

Eğitim ve işverenlere karşı nisbî özerklik 'yeni' orta sınıfı tanımlamak için önemli kriterler. Buradan çıkarak bu kesimin işçi sınıfı ile ilişkilendirdiğimiz toplumsal hareketlere fazla rağbet etmeyeceğini söyleyebiliriz. Onların daha çok bireysel özgürlük, çevre duyarlılığı, devletin baskıcılığı tür konularda duyarlı olacağını bekleyebiliriz. Yeni sınıfın yeni tür taleplerle sahneye çıktığı ilk büyük örnek olarak 1848'de çeşitli ülkelerdeki devrim çabaları olarak düşünülebilir. 1848'in gençleri miadını doldurduğunu hissettikleri eski rejimin kendileri dışındaki insanların bireysel özerkliğini kabul edemeyen aristokrat ve muhafazakar kalıplarından kurtulmak istiyorlardı. Fransa'da ilk başta toplantı yasaklarına karşı

örgütlenmişlerdi, sonunda siyasî katılım hakkı elde ettiler. Avrupa'nın diğer ülkelerinde, Latin Amerika'da denemelerine rağmen yeteri kadar güçlü bir hareket oluşturamadılar ve yenildiler. Fakat "ulusların ilkbaharı" diye anılan bu devrim dalgası köken olarak çoğunlukla küçük burjuvaziden gelen 'gençler'i toplumlarının nasıl dönüşeceği tartışmasında baş rol oynayacak aktör olarak sahneye çıkardı.

Bugün için daha anlamlı bir örnek ise neredeyse yarım yüzyıl önce, bugünkü Türkiye'nin gelişme düzeyine benzer bir noktada, Batı ülkelerinde yayılan 1968 olayları. Aynı 1848 gibi Fransa'da başlayıp dünya düzleminde önem kazanan '68 hareketinde de kemikleşmiş bir elit tarafından engellenildiğini düşünüp sokağa çıkan gençler vardı. Hızla büyüyen bir üniversite nüfusu, maddi sıkıntıyı geride bırakmış bir orta sınıf, babalarının iktidarına karşı çıkıp kendine özgürlük alanı açacak bir siyasî platform arayan, kendi bilgilerinin değerlendirilmesi için gerekli ortamı oluşturmaya çalışan eğitimli gençler. Talep ettikleri siyasî dönüşümü hemen elde edemeseler dahi, bu sefer kazanan gençler oldu, ve 68 olayları Batı dünyasının toplumsal gelişmesine damga vurdu. Meksika, Kore, Türkiye gibi yeni orta sınıfın gelişme düzeyinin aynı ölçekte olmadığı toplumlarda 1968'in yansımaları gözükte fakat sosyal bileşenler farklıydı. Buralardaki hareketler daha çok devletçilik, kalkınmacılık ve anti-emperyalizm çerçevesinde devleti yönetenleri etkilemeye yönelik gündemlere hapsedildiler. Başarıya ulaştıkları zaman ise toplumun çoğunluğu tarafından hazmedilmemiş, bu nedenle de sonradan geriye döndürülecek, reformlara yol açtılar.

Türkiye'de son dönemde, özellikle 1980 sonrasında hızlı bir değişim yaşandı; orta sınıf yaşamı olarak adlandırabileceğimiz toplumsal koşullar yaygınlaştı. Ekonomik hayat modernleşmeden böyle koşullar ortaya çıkamaz; eğitim olanakları genişlemiyorsa da cılız kalır. Ekonominin nasıl modernleştiği açıkça görülüyor: hizmet sektörünün payının artması, üretim birimlerinin büyümesi, büyük şehirlerle beraber Anadolu kentlerinde de daha profesyonel iş yönetimi normlarının yerleşmesi, giderek "uzman"lara ihtiyaç duyan bir yönetimin ve piyasa mekanizmasının her alanda hakim olması... İstanbul'un 'küresel kent' olarak dönüşmesi özellikle bu şehirde modernleşmeyi daha da hızlandırdı. Bu dönüşümün yarattığı yeni orta sınıf önceki döneme göre farklı mahallelerde, farklı tip konutlarda, farklı aile ilişkileri içinde yaşıyor.

Türkiye'de 1980'ler sonrasında, ama daha da hızlanarak son 10-15 yılda, yeni tür bir orta sınıfın oluşmaya başlaması kendi yaşam koşullarına, bilgi alanlarına, uzmanlık sahalarına önceki nesillerin eskimiş kurallarının hükmetmesine razı olmayacak gençlerin sayısını artırdı. Eğitim çağındaki çocukların dil bilmesi, dünyanın farkında olması, internetten küresel bilgi ve davranış kalıplarına ulaşabilmesi, üniversite eğitimi alması, toplumsal cinsiyet ilişkilerini önceki nesle nazaran daha rahat yaşaması çok daha olası. Eğitilmiş nüfus oranında büyük bir artış var: halen 4

milyonun üzerinde üniversite öğrencisi mevcut, ve sadece 2008’den beri 2,5 milyon üniversite mezunu nüfusa katılmış. Bu insanlar potansiyel olarak yeni orta sınıfın mensupları. Eğitimin kalitesi ne olursa olsun, mezunların istihdam olanakları fazla iyimser bir tablo sergilemese dahi, üniversite mezuniyetinin ve diplomalı bir becerinin getirdiği beklentiler herhalde “baba”nın dayattığı düzene karşı bir başkaldırmayı potansiyel olarak içinde taşıyor; babaların düşünce disiplini dayatmasını önce istihza sonra kızgınlıkla karşılayan gençlerin oranı artıyor.

Fakat, sayıca büyüyen, bilinç anlamında küresel kriterleri özümlemeye başlayan bu kesim, karşısında siyasî ve ideolojik yapı olarak tek parti veya dikta dönemlerinin buyrukçu, tek-adam yönetimini andıran bir otoriterlik buluyor. Ulus-devletlerin, özellikle de Türkiye gibi geç kurulan ulus-devletlerin oluşumunda geçerli olan birtakım ilkeler var: ‘Biz bir bütünüz, kırılmayız, ayrılmayız, hepimiz aynıyız’ gibi. Türkiye’de İslamî muhafazakarlık bu yaklaşımı iyice pekiştiriyor. Yekpare bir toplum görmek isteyen bu mekanik anlayış özellikle de küreselleşmenin getirdiği erişim zenginliği karşısında aczini sergiliyor. Yeni orta sınıf kendisi ve çocukları için uzmanlığa değer verilen, daha bireyleşmiş bir anlayış talebinde bulunduğu zaman ise baskıcı uygulamalara başvuruyor. Bireyleşme, insanları otoritenin tanımladığı veya ailenin, mahallenin tekelinde olan ortamların dışına çıkarıyor; birbiriyle uyuşan yaşam pratiklerinin seçtiği yeni mekanlar yaratıyor, toplumsallaşmada yatay ilişkiler ön plana çıkıyor. Devletten ve mahalleden bağımsızlaşmış yaşam modelleri değer kazanıyor. Bu tercihlerin gerçekleşmesine izin vermeyen düşünme tarzına, kurallara, baskılara karşı da bir muhalefet oluşuyor.

Olgunlaşmış bireylere kendi yaşam tarzlarını tayin etme yetkisini vermekten kaçınan, bilgi edinme kaynaklarını kontrol etmeye çalışan, uzmanlığı hiçe sayan, hiçbir kurumun özerkliğini kabul edemeyen, nüfusu yekpare bir bütün olarak görmek isteyen bir iktidar yapısı söz konusu. Tek parti döneminde, çok büyük çoğunluğu köyde geleneksel yaşam süren bir nüfusa yönelik ideolojik baskı sürecinde ve daha sonraki askeri darbeler sırasında zorla sineye çektirilen bu buyuruculuk, hızla gelişen orta sınıf yaşamı için tahammül edilemez bir paternalizm anlamına geliyor.

Bireysel temel yurttaşlık haklarını önemseyen kesimler toplumda ağırlık kazanınca, siyaset kanallarının kapalı olduğu bir durumda Gezi parkı gibi bir vesile ile direnme potansiyeli harekete geçebiliyor; karşısında esnekliği yenilgi olarak gören bir iktidarın bulunması hareket içinde fikirlerin ve taleplerin bilenmesi anlamına geliyor, direniş ve hareket repertuarı yavaş yavaş genişliyor, kullanılabilir kaynaklar zenginleşiyor. Bu hareketin siyasî yönelimi ve üslubu Türkiye’de şimdiki kadar politika yapan insanların davranış tarzından çok farklı, çünkü devleti ele geçirmeye değil, devletin demokratikleşmesine, yurttaşlık haklarını ve temel özgürlükleri tanınmasına, birtakım kurallarını gevşetmesine yönelik.

Şimdiye kadar çok otoriter baba gördük; artık babaların birbirlerinden öğrendikleri iktidar söylemi sorgulanıyor. Bu da tabii uzlaşması çok zor iki ayrı siyaset anlayışı demek. Bir yandan iktidar çözülmeye başlamış olan eski kalıpları tekrar radikal, reaksiyoner bir şekilde muhafaza etmeye, geri getirmeye çalışıyor, diğer taraftan ise büyüyen bir muhalif politika o kalıpları değiştirmeye, yeni bir politika içeriği ve biçimi oluşturmaya soyunmuş durumda. Türkiye tarihinde iktidarlar vatandaşa neyi nasıl düşüneceğini dayatma sevdasından kurtulamadılar. Gezi parkında direnenler yaşam ve işbölümündeki uzmanlık alanlarında özerklik, düşünce ve ifade özgürlüğü istiyorlar. Dolayısıyla, öteden beri devletin bastırıcı niteliğine karşı çıkmış, yukarıdan aşağıya güdüme itiraz eden toplumsal kesimlerin de yeni orta sınıfın gençlerinin şekillendirdiği platforma katılmaları beklenebilir.

Görüldüğü gibi bu yaklaşım son haftalarda izlediğimiz Gezi olaylarını dünyatarihsel bir perspektif içinde uzun bir zaman dönemi çerçevesinde, modern dünyanın oluşumu ekseninde ele alıyor. İstenilen şeyler bireysel haklar ve özgürlükler, kendi yaşam alanını kontrol edebilme, ve buradan çıkarak yaşam ortamına ilişkin kararlara katılabilme olarak niteleyebileceğimiz demokratikleşme unsurları. Bu demokratikleşme içinde kentin nasıl gelişeceğine yönelik söz hakkı da var; halk adına, tüm millete babalık yapma iddiasıyla ortaya çıkan ve doğru buldukları davranış ve yaşam tarzını herkese empoze etmeye kalkan güç odaklarına direnme hakkı da. Nihai amaç ise devletle yurttaşlar arasında yeni bir sözleşmeye varılması: buna göre bireylerin temel haklarının ve özgürlüklerinin devlet tarafından tanınması, hukukuyla, denetim ve denge mekanizmalarıyla, özerk kurumlarıyla gerçek bir demokratikleşmenin yerleşmesi, devletin 'babaerkil' buyuruculuktan vazgeçmesi var. Dolayısıyla 2013 Türkiye'sinde yeşeren bu potansiyel daha önce farklı toplumlarda gözlenen toplumsal hareketlerden çok farklı değil, ve yeni orta sınıfın sahneye çıkmasıyla beraber gündeme gelen bir mücadele çizgisi içinde değerlendirilmeli.